

ЕКОНОМІКА ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ ТА ОХОРОНИ НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА

УДК 332.142.4/.6:502.172

DOI: <https://doi.org/10.32840/1814-1161/2020-2-33>

Кирилов Ю.Є.

доктор економічних наук, професор,
професор кафедри публічного управління та адміністрування
Херсонського державного аграрного університету

Присяжнюк П.В.

аспірант
Херсонського державного аграрного університету

Kirillov Yurii

Doctor of Economics, Professor,
Professor of the Department of Public Management and Administration,
State Higher Educational Institution
"Kherson State Agrarian University"

Prisyajnyuk Petro

Ph.D. Student,
State Higher Educational Institution
«Kherson State Agrarian University»

СТАН ТА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНЕ ОБҐРУНТУВАННЯ СТВОРЕННЯ МЕРЕЖІ ЗАПОВІДНИХ ТЕРИТОРІЙ ХЕРСОНСЬКОЇ ОБЛАСТІ

THE STATE AND SOCIO-ECONOMIC RATIONALE OF THE NETWORK OF THE RESERVED TERRITORIES OF THE KHERSON REGION

У статті вивчено стан формування природно-заповідного фонду Херсонської області, проаналізована його структура та склад за основними категоріями охоронних об'єктів. Визначено, що регіон потребує розширення переліку об'єктів для заповідання, тому що необхідним стає зберегти біологічне та ландшафтне розмаїття краю з метою сталого та збалансованого розвитку території та створення належних соціально-економічних умов для життя людей. Проаналізовані об'єкти, які вже пройшли процес заповідання і ввійшли до мережі природно-заповідного фонду Херсонської області, а також ті, які перебувають на етапі входження. Охарактеризоване соціально-економічне значення для регіону створення національного парку «Кам'янська Січ» та регіонального ландшафтного парку «Гілея». Наведений план щодо того, які території будуть проходити процес переведення до об'єктів природно-заповідного фонду регіону, а які будуть розширюватися за рахунок включення до їхнього складу земель державних лісомисливських господарств. Визначені основні труднощі, з якими стикаються в процесі роботи під час формування мережі заповідних територій Херсонської області.

Ключові слова: природно-заповідний фонд, заповідні території, природоохоронна територія, рівень заповідання, національний парк, регіональний ландшафтний парк.

В статье изучено состояние формирования природно-заповедного фонда Херсонской области, проанализирована структура и состав по основным категориям охранных объектов. Определено, что регион нуждается в расширении перечня объектов для заповедания, потому что необходимым становится

сохранить биологическое и ландшафтное разнообразие края в целях устойчивого и сбалансированного развития территории и создания социально-экономических условий для жизни людей. Проанализированы объекты, которые уже прошли процесс заповедания и вошли в сеть природно-заповедного фонда Херсонской области, а также те, которые находятся на этапе вхождения в эту сеть. Охарактеризовано социально-экономическое значение для региона создания национального парка «Каменская Сечь» и регионального ландшафтного парка «Гилея». Приведен план относительно того, какие территории будут проходить процесс перевода в объекты природно-заповедного фонда региона, а какие будут расширяться за счет включения в их состав земель государственного лесохозяйственного хозяйства. Определены основные проблемы, с которыми сталкиваются в процессе работы при формировании сети заповедных территорий Херсонской области.

Ключевые слова: природно-заповедный фонд, заповедные территории, природоохранная территория, уровень заповедания, национальный парк, региональный ландшафтный парк.

The article examines the state of formation of the Kherson region nature reserve fund, analyzes its structure and composition by major categories of security objects. It is determined that the region needs to expand the list of protected areas, as it is necessary to preserve the biological and landscape diversity of the region in order to develop the territory in a sustainable and balanced manner and to create appropriate socio-economic conditions for human life. The objects which have already passed the process of bequest and are included in the network of nature reserve fund of Kherson region and which are at the stage of entering are analyzed. The socio-economic importance of the region from the creation of Kamianska Sich National Park and the Gilea Regional Landscape Park is characterized. The plan of which territories will be undergoing the process of transfer to the objects of the natural reserve fund of the region, and which will be expanded due to the inclusion of state forestry holdings in their structure. The main difficulties encountered in the process of forming a network of protected territories of the Kherson region are identified. For the sustainable and balanced development of the territory and in order to create the necessary socio-economic conditions for human life, it is necessary to preserve the biological and landscape diversity of the region. Creation of new and expansion of the existing territories and objects of the Kherson region nature reserve fund will become the basis for the formation of ecological framework of the region, will promote the development of organized forms of recreation and tourism, ecological education, preservation of traditional forms of rational use of nature and sustainable development of the natural-territorial complex. Further development of the nature reserve fund of the region is also possible due to the steady management of agricultural production, given that the Kherson region has a high level of land development for agricultural needs, so it is inevitable that such territories be reserved. Balanced use of agricultural land and granting them environmental protection status (national nature parks, biosphere reserves, regional landscape parks, reserves) does not exclude the possibility of conducting certain types of economic activity on them.

Keywords: nature reserve fund, protected areas, nature conservation area, level of conservation, national park, regional landscape park.

Постановка проблеми. Часткова втрата взаємодії в ланцюгу «природа – людина – господарська діяльність» приводить до неконтрольованості процесів та явищ, що унеможливають ефективний розвиток виробництва, сільського господарства та забезпечення соціально-економічних умов відтворення людського капіталу. Розвиток мережі територій та об'єктів природно-заповідного фонду (ПЗФ) України є одним із основних пріоритетів екологічної політики країни. Відповідно до Закону України «Про природно-заповідний фонд України», ПЗФ – це ділянки суші та водного простору, що мають природоохоронну, наукову, естетичну та рекреаційну цінність та створюються з метою збереження своєї унікальності, підтримання загального екологічного балансу та забезпечення фонових моніторингу навколишнього природного середовища [1]. Тому для збереження збалансованості в екосистемі виникає потреба у постійному вивченні та дослідженні стану забрудненості території, виснаженості запасів мінеральної сировини, зниження родючості ґрунтів і пов'язаної з цим фітопродуктивності, а це зумовлює створення ефективної мережі заповідних територій як чинника збереження генофонду регіону. В останні роки на загальнодержавному та обласному рівні знизилися темпи збільшення площі ПЗФ, все частіше почали траплятися випадки нецільового використання, ви-

лучення земель та водних об'єктів, недотримання режимів територій та об'єктів ПЗФ, зокрема рекреаційного використання. Такий стан зумовив необхідність у дослідженні й аналізі стану ПЗФ Херсонської області та визначенні основних соціально-економічних напрямів, що обґрунтовують необхідність створення мережі заповідних територій у регіоні.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Вивченням стану ПЗФ Херсонської області та формуванням наукового обґрунтування щодо створення мережі заповідних територій займалися вітчизняні вчені: Н. Безкровна, М.Ф. Бойко, О.М. Грачова, С.Л. Єрмакова, Д.С. Мальчикова, І.О. Пилипенко, М.М. Руденко та ін. У своїй праці їм вдалося також дослідити географію несприятливих природно-технічних явищ на території області, що чинять вплив на формування ПЗФ регіону, та визначити основні форми щодо збереження генофонду Херсонщини. Але більш детальне дослідження потребує вивчення сучасного стану заповідання природоохоронних територій та деталізація по кожній із категорій його соціально-економічного значення для області.

Формування цілей статті. Мета статті – вивчення й аналіз стану ПЗФ Херсонської області та визначення соціально-економічних напрямів, що обґрунтовують необхідність створення мережі заповідних територій у регіоні.

Виклад основного матеріалу. Гарантом забезпечення, збереження відтворення генофонду рослинного та тваринного світу, розмаїття природних екосистем є ПЗФ області. До нього в Україні відносять: природні території та об'єкти – біосферні та природні заповідники, національні природні парки, регіональні ландшафтні парки, заказники, пам'ятки природи, заповідні урочища, штучно створені об'єкти – ботанічні сади, дендрологічні та зоологічні парки, парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва. З метою збереження природи, охорони флори та фауни наприкінці ХІХ в Херсонської області починає формуватися система природоохоронних територій, до якої відносять об'єкти ПЗФ. У Херсонській області ПЗФ має у своєму складі 81 територію та об'єкт загальною площею 346904,5041 га, в тому числі 15 об'єктів загальнодержавного значення – 325392,5041 (92%) і 66 об'єктів місцевого значення – 28035,9 га (8%). Відношення площі ПЗФ до площі області (показник заповідності) становить 10,6%. У структурі ПЗФ Херсонської області є 2 біосферні заповідники, 4 національні природні парки, 8 заказників і 1 дендрологічний парк загальнодержавного значення, 13 заказників місцевого значення, 10 заповідних урочищ місцевого значення, 30 пам'яток природи місцевого значення, 13 парків-пам'яток садово-паркового мистецтва місцевого значення (табл. 1).

Станом на 01.01.2019 р. з наведених даних спостерігається, що структура ПЗФ Херсонської області характеризується дуже нерівномірним рівнем заповідання за кількістю та статусом природоохоронних територій та об'єктів. Так, ПЗФ регіону становить 7 ка-

тегорій об'єктів, з яких у структурі найбільшу частку займають національні природні парки: Азово-Сиваський, Джарилгацький, Олешківські піски, Нижньодніпровській, що становить 43,4%, або 150780,9041 га площі. На другому місці перебувають біосферні заповідники: Асканія-Нова та Чорноморський, їхня частка в загальній площі ПЗФ – 38,4% (133313,4 га), інші 18,2% відведені під заказники, пам'ятки природи, заповідні урочища, дендрологічні парки та парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва.

Для сталого та збалансованого розвитку території та з метою створення необхідних соціально-економічних умов для життя людей необхідним стає зберігати біологічне та ландшафтне розмаїття краю. Цього можна досягти через переведення окремих земель та об'єктів у категорію охоронних. Створення територій та об'єктів ПЗФ – це ефективний механізм у процесі охорони природних екосистем, унікальних природних територій, ландшафтів та рідкісних видів рослин і тварин [3].

Площа заповідних територій Херсонщини не перебуває на рівні норми та є недостатньою, зважаючи на рекомендації науковців, де у степовій зоні рівень заповідності повинен бути не менше 10–15%. З огляду на те, що у загальній площі ПЗФ регіону близько 120000 га, а це 4%, що становлять акваторії морів, лиманів, заток, це спонукає державні структури разом із науковцями до розширення переліку об'єктів для заповідання, адже в області збереглися території з цінною степовою і петрофільною рослинністю, що становить регіональне та національне надбання.

Таблиця 1

Структура розподілу територій та об'єктів природно-заповідного фонду Херсонської області (станом на 01.01.2019 р.)

Категорія об'єктів ПЗФ	Кількість, од	Площа, га		% площі окремих категорій до загальної площі ПЗФ
		Усього	У тому числі надана в постійне користування	
Біосферні заповідники	2	133313,4	132233,6	38,4
Національні природні парки	4	150780,9041	73089,8441	43,4
Заказники, усього	21	61499	X	17,7
у тому числі				
- ландшафтні	7	4442,9	X	1,2
- лісові	2	1732	X	0,5
- ботанічні	6	710	X	0,2
- загальнозоологічні	3	22783	X	6,6
- орнітологічні	2	31711,9	X	9,1
- гідрологічні	1	120	X	0,03
Пам'ятки природи, усього	30	26,1	X	0,0075
у тому числі				
- ботанічні	22	6,6	X	0,001
- зоологічні	3	14	X	0,004
- гідрологічні	4	5,0	X	0,001
- геологічні	1	0,5	X	0,0001
Заповідні урочища	10	942,0	X	0,3
Дендрологічні парки	1	167,3	X	0,05
Парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва	13	175	X	0,05
Всього	81	346904,5041	X	100

Джерело: [2]

Нині Департаментом енергетики та екології Херсонської обласної державної адміністрації вже сформовані території, готові під заповідання: 29 заказників загальнодержавного значення із загальною площею 33 549 га, 2 заповідні урочища – 75 га та 1 пам'ятка природи – 126 га.

Прикладом заповідання території стало створення національного парку «Кам'янська Січ» (Указ Президента України від 11.04.2019 № 140/2019) з орієнтованою площею 8725 га. Метою створення парку є збереження генетичного, видового, ландшафтного та екосистемного розмаїття степів правобережжя Дніпра, інших природних комплексів і об'єктів, що мають важливе природоохоронне, наукове, естетичне, рекреаційне та оздоровче значення. Він є цінним природним комплексом Херсонської області, до якого відноситься територія земель Качкарівської, Милівської, Новокаїрської, Монастирської та Новорайської сільських/селищних рад Бериславського району із загальною орієнтованою площею 12 610,0406 га. Унікальність його полягає в тому, що ця територія налічує 582 види судинних рослин, серед яких 52 – раритетні, на ній розміщено близько 150 курганів і древніх поселень, старовинні козацькі могили, панський маєток та старовинний монастир. На землях с. Республіканець Бериславського району розташована нерухома пам'ятка національного значення Кам'янська Січ, кладовище запорізьких козаків і могила кошового отамана Костя Гордієнка. Цей об'єкт занесено до Державного реєстру нерухомих пам'яток національного значення (охоронний документ № 210008-Н).

До соціально-економічних переваг створення національного природного парку «Кам'янська Січ» можна віднести надходження державних інвестицій у зв'язку із створенням нового об'єкта; зростання інвестиційного та туристичного (зокрема, сільського зеленого туризму) потенціалу; сприяння у створенні матеріально-технічної бази індустрії відпочинку та оздоровлення; перехід на нові економічні умови функціонування рекреаційної сфери і підвищення її якості; наповнення бюджетів місцевих сільських рад та об'єднаних територіальних громад за рахунок сплати земельного податку, ПДВ та нарахувань на заробітну плату; збереження земельних ділянок у державній власності; підтримку традиційного природокористування (випасання, сінокосіння, рибальства); підтримку історико-культурної спадщини та ін. [4].

Нині тривають роботи із заповідання природно-охоронної території Херсонської області під регіональний ландшафтний парк «Гілея», який буде створений на нижньодніпровських аренах: Козаче-лазерській, Олешківській, Чалбаській, Збур'ївській, Івано-Рибальчанській та Кінбурській косі із загальною орієнтованою площею 88 249,44 га. Землі, на яких буде створений регіональний ландшафтний парк «Гілея», відносяться до Голопристанського (40 425,7 га) та Олешківського (45 550,56 га) районів та Новокаховської міської ради (2273,18 га) Херсонської області. Парк запроєктовано лише на землях державної власності – землях лісового фонду. До новоствореного парку не будуть включені землі сільськогосподарського призначення, землі запасу,

землі в межах населених пунктів та приватні ділянки. Ця територія є унікальною тим, що на ній збереглися типові та рідкісні рослинні ценози з раритетними та реліктовими видами рослин, грибів, лишайників і тварин, що включені до Червоної книги України, Європейського Червоного списку, Світової Червоної книги та Червоного списку Херсонської області [5].

Соціально-економічне значення для Херсонської області від створення регіонального ландшафтного парку «Гілея» полягає у збереженні штучних та природних лісів на території Нижньодніпровських арен, що дасть змогу залучати додаткове фінансування з обласного бюджету для проведення сумісних із лісомисливськими господарствами пожежозахисних та природоохоронних заходів на території парку, створить понад 100 робочих місць, сприятиме відновленню природного стану дюнних екосистем, стабілізує чисельність популяції тваринного світу, особливо мисливських тварин [5].

Розпочата робота над створенням заказників місцевого значення «Карадай» та «Острів Каланчак», їхня загальна площа – 2658,1 га, і знаходяться вони на території Каланчацького району. Також у поточних планах Департаменту енергетики та екології Херсонської обласної адміністрації – розширення територій національних природних парків «Олешківські піски» (на 3671,4 га) та «Джарилгацький» (на 40 250 га). Збільшення території національного природного парку «Олешківські піски» відбудеться за рахунок включення до його складу земель державних підприємств «Олешківське лісомисливське господарство» та «Великокопанівське лісомисливське господарство» загальною площею 3650,7 га.

Робота над розширенням мережі наявних територій об'єктів ПЗФ Херсонської області триває, але є низка основних труднощів, з якими стикаються під час формування мережі заповідних територій: недосконалість та суперечність законодавчої бази щодо регулювання питань земельного, лісового, природоохоронного характеру у частині заповідної справи, що потребує відповідних змін та розроблення нових нормативних документів; низький рівень фінансового і матеріально-технічного забезпечення; неналежні капітальні видатки на природоохоронні заходи, наукові дослідження, еколого-освітню та рекреаційну діяльність; потреба в системному покращенні інфраструктури: транспортної, засобів зв'язку, обладнання, службових та лабораторних приміщень, рекреаційної, музеїв природи та інформаційних центрів; небажання постійних користувачів і власників земельних ділянок та органів виконавчої влади усіх рівнів погоджувати створення нових об'єктів ПЗФ; недостатня екологічна свідомість і необізнаність громадян щодо необхідності збереження природно-середовища [6].

Висновок із цього дослідження. Створення нових та розширення наявних територій та об'єктів ПЗФ Херсонської області стане основою для формування екологічного каркасу регіону, сприятиме розвитку організованих форм рекреації і туризму, екологічної освіти, збереженню традиційних форм раціонального природокористування і сталого розвитку природно-територіального комплексу. Подальший розвиток

ПЗФ області можливий також через стале ведення аграрного виробництва, враховуючи, що Херсонщина має високий рівень освоєння земель під сільськогосподарські потреби, тому неминучим є відведення таких територій під заповідання. Збалансоване використання сільськогосподарських угідь та надання їм природоохоронного статусу (національні природні парки, біосферні заповідники, регіональні ландшафтні парки, заказники) не виключає можливості ведення на них окремих видів господарської діяльності.

Бібліографічний список:

1. Про природно-заповідний фонд України : Закон України від 16.06.92 р. № 2457-XII / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-12> (дата звернення 29.02.2020).
2. Міністерство енергетики та захисту довкілля. *Екологічний паспорт Херсонської області*: веб-сайт. URL: <https://menr.gov.ua/news/33529.html> (дата звернення 28.02.2020).
3. Створення територій та об'єктів природно-заповідного фонду, як шлях до збереження національного багатства України! *ECOBUSINESS. Екологія підприємства*. URL: <http://ecolog-ua.com/news/stvorennya-teritoriy-ta-objektiv-prirodno-zapovidnogo-fondu-yak-shlyah-do-zberezhennya> (дата звернення 29.02.2020).
4. Національний природний парк «Кам'янська Січ». URL: http://uncg.org.ua/wp-content/uploads/2019/09/Kam_ianska-Sich.09.0996_compressed.pdf (дата звернення 29.02.2020).
5. Херсонська обласна державна адміністрація. *На Херсонщині створюють Регіонально ландшафтний парк (РЛП) «Гілея»*. веб-сайт. URL: <https://khoda.gov.ua/na-hersonshhin%D1%96-stvorjat-reg%D1%96-onalno-landshaftnij-park--rlp--%C2%ABg%D1%96leja%C2%BB> (дата звернення 29.02.2020).
6. Концепція загальнодержавної програми розвитку заповідної справи на період до 2020 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 8 лютого 2006 р. № 70-р / Кабінет Міністрів України. URL: <https://www.kmu.gov.ua/pras/29190369> (дата звернення 29.02.2020).
7. Валюх А. М. Збереження природного капіталу України: державний екологічний моніторинг. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2017. № 2. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1228> (дата звернення 29.02.2020).
8. Василевська Я. Природно-заповідний фонд Херсонської області як об'єкт рекреаційного природокористування. *Часопис соціально-економічної географії*. 2012. Вип. 13(2). С. 125–128.

References:

1. Pro pryrodno-zapovidnyi fond Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 16.06.92 r. № 2457-XII [On the Nature Reserve Fund of Ukraine: Law of Ukraine of June 16, 92 No. 2457-XII] / Verkhovna Rada Ukrainy. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-12> (accessed 29 February 2020).
2. Ministerstvo enerhetyky ta zakhystu dovkillia. *Ekolohichniy pasport Khersonskoi oblasti: veb-sait* [Ministry of Energy and the Environment. Environmental passport of Kherson region: web site] Available at: <https://menr.gov.ua/news/33529.html> (accessed 28 February 2020).
3. Stvorennia terytorii ta ob'ektiv pryrodno-zapovidnogo fondu, yak shliakh do zberezhennia natsionalnogo bahatstva Ukrainy! *ECOBUSINESS. Ekolohiia pidpriemstva* [Creation of territories and objects of nature reserve fund as a way to preserve the national wealth of Ukraine! *ECOBUSINESS. Enterprise ecology*.] Available at: <http://ecolog-ua.com/news/stvorennya-teritoriy-ta-objektiv-prirodno-zapovidnogo-fondu-yak-shlyah-do-zberezhennya> (accessed 29 February 2020).
4. Natsionalnyi pryrodnyi park «Kamianska Sich» [Kamianska Sich National Park.]. Available at: http://uncg.org.ua/wp-content/uploads/2019/09/Kam_ianska-Sich.09.0996_compressed.pdf (accessed 29 February 2020).
5. Khersonska oblasna derzhavna administratsiia. *Na Khersonshchyni stvoriat Rehionalno landshaftnyi park (RLP) «Hileia»*. veb-sait. [Kherson Regional State Administration. In the Kherson region will create a Regional Landscape Park (RLP) "Gilea". website.]. Available at: <https://khoda.gov.ua/na-hersonshhin%D1%96-stvorjat-reg%D1%96-onalno-landshaftnij-park--rlp--%C2%ABg%D1%96leja%C2%BB> (accessed 29 February 2020).
6. Kontseptsiia zahalnodержavnoi prohramy rozvytku zapovidnoi spravy na period do 2020 roku : rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 8 liutoho 2006 r. № 70-r [The concept of the national program of development of the protected business for the period until 2020: the decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine of February 8, 2006 No. 70-r] / Kabinet Ministriv Ukrainy. Available at: <https://www.kmu.gov.ua/pras/29190369> (accessed 29 February 2020).
7. Valiukh A.M. (2017) Zberezhennia pryrodnoho kapitalu Ukrainy: derzhavnyi ekolohichniy monitorynh [Conservation of Ukraine's natural capital: state environmental monitoring]. *Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok*. no. 2. Available at: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1228> (accessed 29 February 2020).
8. Vasylevska Ya. (2012) Pryrodno-zapovidnyi fond Khersonskoi oblasti yak ob'iekt rekreatsiinoho pryrodokorystuvannia [Kherson Oblast Nature Reserve as an object of recreational use.]. *Chasopys sotsialno-ekonomichnoi heohrafiï*. vol. 13(2), pp. 125–128.